

Het vijfstappenplan 'Afweergedrag bij de mondverzorging van cliënten met een dementie'

Inleiding

Het vijfstappenplan 'afweergedrag bij de mondverzorging bij cliënten met een dementie' is ontwikkeld door de subwerkgroep 'Dysfagie en mondzorg' van de Landelijke Werkgroep Logopedie en Dementie. Het is bedoeld voor alle mensen die mondzorg uitvoeren bij een persoon met dementie.

Steeds minder Nederlanders dragen een gebitsprothese. Het aantal personen met een volledige gebitsprothese is tussen 1981 en 2004 meer dan gehalveerd¹. In veel instellingen wordt momenteel de richtlijn 'Mondzorg voor zorgafhankelijke cliënten in verpleeghuizen' gehanteerd. Zeer regelmatig komt het voor dat iemand met een dementie mondverzorging weigert. Hierdoor verslechtert de mondgezondheid, met als gevolg dat de algehele gezondheid van de persoon met dementie achteruit kan gaan. Een professionele en juiste benadering bij de mondverzorging is daarom van groot belang.

Het doel van dit vijfstappenplan is, om de persoon die de mondverzorging uitvoert bij een cliënt met dementie, inzicht te geven in het afweergedrag en de beïnvloedende factoren. Door middel van een systematische werkwijze kunnen interventies ingezet en geëvalueerd worden, met als doel de mondverzorging te verbeteren.

Het product bestaat uit een vijfstappenplan en zes bijlagen. De opzet van dit vijfstappenplan is gebaseerd op de richtlijn 'Omgaan met afweergedrag bij eten en drinken van bewoners met dementie' van Kenniskring Transitie in Zorg, Hogeschool Rotterdam, 2009. Voor de observatieschema's is gebruik gemaakt van de richtlijn 'Omgaan met afweergedrag bij eten en drinken', formulieren uit de 'Handleiding mondverzorging voor bewoners van verpleeghuizen en verzorgingshuizen' van W.F.M. Pelkmans-Tijs, 2014, en de richtlijn 'Mondzorg voor zorgafhankelijke cliënten in verpleeghuizen' van de NVVA uit 2007.

De beschreven interventies zijn afkomstig uit artikel 'No more fighting and biting during mouth care: applying the theoretical constructs of threat perception to clinical Practice' van R. Jablonski e.a. uit 2011.

Wij hopen dat door gebruik van dit product de mondverzorging - zowel voor zorgverlener als cliënt - prettiger verloopt, waardoor de mondgezondheid verbetert.

Juli 2015

J. Boekhoudt,
M. Hoedemaekers,
E. Klinkert,
R. Koopman,
E. Lebbink,
L. Scheepens,
Logopedisten

Landelijke Werkgroep Logopedie en Dementie, subwerkgroep Dysfagie en Mondzorg.

Contact: m.hoedemaekers@waalboog.nl

---

¹ Frenken, F.J.M. (2005). Exit kunstgebit? Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (www.cbs.nl).

Het vijfstappenplan 'Afwergedrag bij de mondverzorging van cliënten met een dementie'

Bij het verrichten van de mondverzorging kan afwerend gedrag van een cliënt belemmerend werken, met mogelijk negatieve gevolgen voor diens mondgezondheid, algemene gezondheid en welbevinden.

Doel

Door middel van dit vijfstappenplan kan de persoon die de mondverzorging uitvoert bij een cliënt met dementie en afwerend verbaal of fysiek gedrag:

- inzicht krijgen in het afweggedrag en beïnvloedende factoren;
- door middel van een systematische werkwijze interventies inzetten en evalueren;
- een adequate mondgezondheid van de cliënt bereiken.

Vijfstappenplan

Doorloop de stappen, bespreek deze multidisciplinair. De formulieren in bijlagen 1 tot en met 4 kunnen helpen om het gedrag en de mondgezondheid beter in beeld te brengen. In bijlage 5 en 6 staan interventies beschreven.

Stap 1 Probleem vaststellen

- Observeer: is er sprake van (structureel) afweggedrag tijdens de mondverzorging?
- Welke symptomen: Symptomen van afweggedrag zijn o.a.: oncoöperatief gedrag / agitatie (bijv. mond dicht houden, hoofd wegdraaien, slaan, schoppen, bijten, roepen)
- Klachten bij het eten: Geeft de cliënt pijn of andere klachten aan tijdens het eten en/of is het eetpatroon vanwege problemen in de mond of gebit recent gewijzigd?
- Informeer en overleg met de behandeld arts/specialist ouderengeneeskunde.

Zie Observatieformulier Afweggedrag deel A, bijlage 1

Stap 2 Gegevens verzamelen

- Wat waren de mondverzorgingsgewoonten voordat de cliënt werd opgenomen?
- Hoe wordt de mondverzorging nu aangeboden?
- Is er een verschil in de mondverzorging zoals die nu en eerder werd aangeboden?
- Breng het afweggedrag beter in kaart:
  - Wanneer?
  - Hoe vaak?
  - Bij wie?
  - Omgeving / plaats / beïnvloedende factoren?
  - Wanneer begonnen?
  - Wat is al geprobeerd? Wat werkt wel en wat niet?

Zie Observatieformulier Afweggedrag deel B, bijlage 1

Zie Globale mondgezondheid en mondverzorgingsgewoonten, bijlage 2

Zie Inventarisatie zelfzorg cliënt, bijlage 3

Stap 3 Nader onderzoeken

- Wanneer is de cliënt voor het laatst bij een tandarts of mondhygiënist geweest?
- Wat is de mondstatus?
- Hoe is de mondgezondheid?
Kijk in de mond : zijn er afwijkingen in de mond te zien?
Wanneer dit niet goed is te beoordelen omdat de cliënt niet goed meewerkt, informeer dan bij de mondhygiënist of tandarts.

Zie Inventarisatie mondgezondheid en bepaling vereiste mondverzorging, bijlage 4

Stap 4 Plan van aanpak

- Schakel bij afwijkingen in de mond en/of problemen met de mondverzorging *altijd* de behandelend arts/specialist ouderengeneeskunde, tandarts of mondhygiënist in. Ook kan de psycholoog betrokken worden voor een benaderingsadvies.

- Voer interventies uit:
  - Benadering
  - Omgeving
  - Respectvolle communicatie
  - Stimuleer zelfzorg, stuur bij of neem over waar nodig
  - Afleiding
- Poets altijd van minst naar meest gevoelige deel van de mond. Poets bij een cliënt altijd volgens een zelfde volgorde.
- Wanneer poetsen niet meer lukt, reinig dan de mond met gaasjes met 0,12% chloorhexidine of fysiologisch zout, volgens advies mondhygiënist of tandarts (zie Richtlijn Mondzorg).
- Leg vast in het zorgleefplan welke acties en interventies moeten worden uitgevoerd.

Zie Toelichting interventies bijlage 5

Zie Volgorde tanden poetsen bijlage 6

Stap 5 Evaluatie

- Stel te bereiken doelen t.a.v. de mondgezondheid vast in overleg met de behandelend arts en tandarts/mondhygiënist.
- Stel vast of gekozen interventies ertoe hebben geleid dat de cliënt de mondverzorging weer of vaker toe laat en eventueel andere bijkomende problemen zijn verminderd of verdwenen.
- Koppel terug naar arts, tandarts of mondhygiënist. Doorloop zo nodig het stappenplan opnieuw. Pas interventies en acties aan.
- Leg gemaakte afspraken en uitkomsten van overleg met betrokkenen vast in het mondzorgplan of zorgleefplan.

Zie Observatieformulier Afweergedrag, bijlage 1

Bijlagen

Bijlage 1: Observatieformulier Afweergedrag bij mondverzorging

Bijlage 2: Globale mondgezondheid en mondverzorgingsgewoonten

Bijlage 3: Inventarisatie zelfzorg cliënt

Bijlage 4: Inventarisatie mondgezondheid en bepaling vereiste mondverzorging

Bijlage 5: Toelichting interventies

Bijlage 6: Volgorde tanden poetsen

Dankwoord

Dit vijfstappenplan is opgesteld door de Landelijke Werkgroep Logopedie en Dementie. Hierbij is teruggekoppeld met tandartsen en mondhygiënisten uit het werkveld. Daarnaast bedanken we G.J. van der Putten, specialist ouderengeneeskunde, en W.F.M. Pelkmans-Tijs, docent mondzorgkunde, voor hun tips en feedback.

Literatuur

Bots-van 't Spijker, P.C., e.a. (2006). Pro-actieve mondzorg voor onzelfredzame ouderen. Een toenemende verantwoordelijkheid. *Ned Tijdschr Tandheelkd*, 113, 197-201.

Deerenberg-Kessler, W., Nieuwlands, T.C.M., Vreeburg, E.M., Brevé, M.T., Hazen, J., Koel, E.C., Lugt-Lustig, K. de, Pelkmans-Tijs, W.F.M., Putten, G.J. van der, (2007). *Richtlijn Mondzorg voor zorgafhankelijke cliënten in verpleeghuizen*. NVVA.

Frenken, F.J.M. Centraal Bureau voor de Statistiek. (2005). *Exit kunstgebit?*. Geraadpleegd op 10 feb 2015, van <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/gezondheid-welzijn/publicaties/artikelen/archief/2005/2005-1852-wm.htm>.

Groenwoud, J.H., In den Bosch, H.J.H., & De Lange, J.(2009). *Omgaan met afweergedrag bij eten en drinken van bewoners met dementie*. Rotterdam: Hogeschool Rotterdam & Kenniskring Transitie in Zorg.

Horst, M.L. van der. (2012). Oral Health Care Skills webSeries, *Oral Health and Dementia*, series 12, geraadpleegd van <http://seniorshhealthknowledgenetwork.ca/sites/seniorshhealthknowledgenetwork.ca/files/Series%2012%20Oral%20Health%20and%20Dementia%20June%202012.pdf>

Jablonski, R. e.a. (2011). No more fighting and biting during mouth care: Applying the theoretical constructs of threat perception to clinical Practice. *Res Theory Nurs Pract.*,25 (3), 163-175..

Jablonski, R. e.a. (2011) Reducing care-resistant behaviors during oral hygiene in persons with dementia. *BMC Oral Health*. Geraadpleegd van <http://biomedcentral.com/1472-6831/11/30>.

Pelkmans-Tijs, W.F.M. (2014). *Handleiding mondverzorging voor bewoners van verpleeghuizen en verzorgingshuizen*. Nijmegen: Auteur.

Wierink C.D., & Baat C de. (2009). Dementie en mondgezondheid, *Ned Tijdschr Tandheelkd*, 116, 82-86.

Meer informatie:

Zorg voor beter: diverse voorlichtings- en scholingsmaterialen, zie <http://www.zorgvoorbeter.nl/ouderenzorg/mondzorg-ouderen.html>

Ivoren Kruis (h)Oud de mond gezond, zie [http://www.ivorenkruis.nl/h\(Oud\)-de-mond-gezond.html](http://www.ivorenkruis.nl/h(Oud)-de-mond-gezond.html)

Dvd "Mouthcare without a battle": zie <http://www.mouthcarewithoutabattle.org>

Praktijkwijzer Zorg aan ouderen in de algemene mondzorgpraktijk (2015), Knmt: zie <http://www.knmt.nl/richtlijnen/mondzorg-bij-ouderen.html>

Informatie met betrekking tot mensen met een verstandelijke beperking: zie <http://www.kentalis.nl/Over-Kentalis/Praktische-informatie/Naar-de-tandarts>

Bijlage 1: Observatieformulier Afweergedrag bij mondverzorging

Afweergedrag bij mondverzorging

Naam cliënt:		
Geboortedatum:		
Ingevuld door:		
Datum:		
DEEL A		
Symptomen van het afweergedrag		Opmerkingen
Draait hoofd weg	Ja / nee	
Houdt mond dicht	Ja / nee	
Houdt handen voor mond	Ja / nee	
Duwt tandenborstel weg	Ja / nee	
Grijpt / slaat / bijt verzorgende	Ja / nee	
Weigert verbaal (roepen)	Ja / nee	
Weigert non verbaal (gezichtsuitdrukkingen)	Ja / nee	
Angstig	Ja / nee	
Geeft pijn aan (au! / wijzen / gezichtsuitdrukking / grijpen naar de wang)*	Ja / nee	
Anders, nl:	Ja/ nee	
Kauwen en slikken		
Geeft de cliënt pijn* aan tijdens het eten of kauwen? Ja / nee		
Weigert de cliënt het eten geheel of gedeeltelijk vanwege problemen met de tanden of kunstgebit? † O nooit O zelden O af en toe O vaak O zeer vaak		
Is er sprake van slikproblemen waardoor "normale" mondverzorging niet of slechts gedeeltelijk mogelijk is? Ja / nee, nl:		
Pijnklachten*		
Heeft de cliënt gebitsproblemen / pijn?	Ja / nee / weet niet	
Is er recentelijk (pijn)medicatie voorgeschreven of gestopt?	Ja / nee / weet niet	
* Pijn kan ook gedurende de gehele dag aanwezig zijn. Een pijnscore voor cliënten met dementie kan helpen dit in kaart te brengen.		

Overige informatie		
Wanneer is het afweergedrag begonnen?		
Datum of moment:		
Frequentie:		
O dagelijks O vaker dan 1x per week O wisselend		
Afweergedrag komt voor op de volgende momenten:		<i>Toelichting</i>
Bij iedereen	Ja / nee	
Bij bepaalde personen Bij wie gaat het beter (familie, bekende)?	Ja / nee	
In bepaalde situaties (omgeving) Waar/ wanneer gaat het beter (bijv. in bed / in de stoel / voor wastafel)?	Ja / nee	
Bij teveel prikkels	Ja / nee	
Bij bepaald materiaal (elektrische tandenborstel/ harde tandenborstel/ragers/gaasjes)	Ja / nee	
Op welke momenten van de dag:		
DEEL B		
Evaluatie van interventies		
<i>Wat is er al geprobeerd? Geef een toelichting.</i>	<i>Verbetering</i>	<i>Beschrijf positieve en negatieve effecten</i>
Inschakelen tandarts / mondhygiënist / psycholoog	Ja / nee	
Benadering	Ja / nee	
Omgeving	Ja / nee	
Respectvolle communicatie	Ja / nee	
Stimuleren zelfzorg	Ja / nee	
Afleiding	Ja / nee	
Ander of aangepast materiaal	Ja / nee	
Ander moment	Ja / nee	
Inschakelen mantelzorger	Ja / nee	
Anders, nl:	Ja / nee	

Gebaseerd op Groenwoud, J.H., In den Bosch, H.J.H., & De Lange, J., Kenniskring Transitie in Zorg, Hogeschool Rotterdam (2009). *Omgaan met afweergedrag bij eten en drinken van bewoners met dementie* (bewerkt voor mondverzorging).

Bijlage 2: Globale mondgezondheid en mondverzorgingsgewoonten

Globale mondgezondheid en mondverzorgingsgewoonten

In te vullen door verzorgende binnen 24 uur na opname/binnenkomst

Naam cliënt: Geboortedatum: Ingevuld door: Datum:

1.	Heeft de cliënt: (kruis aan wat van toepassing is) ☐ Eigen gebit ☐ Een aantal kiezen of tanden ☐ Implantaten	☐ Volledig kunstgebit ☐ Bovenprothese ☐ Onderprothese ☐ Gedeeltelijke prothese ☐ Frameprothese		
			Ja	Nee
2.	Draagt de cliënt de prothese?			
3.	Kan de cliënt goed slikken?			
4.	Kan de cliënt goed kauwen?			
5.	Heeft de cliënt een goede mondgeur			

Heeft de cliënt klachten? Zo ja, welke?

Eigen gewoonten t.a.v. mondverzorging	
Naam eigen tandarts + telefoonnummer	
Laatste bezoek tandarts?	
Poetst hoe vaak?	
Elektrische – of handtandenborstel ?	
Poetst tong?	
Gebruikt ragertjes of stokertjes?	
Reinigt gebitsprothese? Hoe?	
Doet 's nachts prothese uit; legt deze droog weg?	
Geeft toestemming dat de aandachtsvelder mondverzorging een mondonderzoek uitvoert?	
Op-/aanmerkingen Wensen?	

Bron: Pelkmans-Tijs, W.F.M. (2014). *Handleiding mondverzorging voor bewoners van verpleeghuizen en verzorgingshuizen* (bewerkt).

Bijlage 3: Inventarisatie zelfzorg cliënt

Inventarisatie zelfzorg cliënt

Naam cliënt: Geboortedatum: Ingevuld door: Datum:

Observatie zelfzorg

In te vullen door verzorgende binnen een week na opname/binnenkomst

		Ja*	Nee*
1.	Neemt de cliënt initiatief tot mondverzorging? Zo ja, ga door naar vraag 3 Zo nee, ga door naar vraag 2		
2.	Vraag de cliënt zijn tanden of prothese te poetsen. Doet hij/zij dat? Zo nee, ga door naar vraag 7		
3.	Kan de cliënt de tandenborstel goed hanteren?		
4.	Maakt de cliënt effectieve poetsbewegingen?		
5.	Bereikt de cliënt alle tanden en kiezen in de mond? (zowel de binnenkant; de buitenkant als bovenop de tanden en kiezen)		
6.	Houdt hij/zij het poetsen ten minste een minuut vol?		
7.	Kan de cliënt zijn/ haar mond spoelen?		

Opmerkingen:

* Indien alle vragen met **ja** worden beantwoord is de cliënt in staat zijn mond te verzorgen.

Wordt **één** vraag met **nee** beantwoord dan is ondersteuning van de mondverzorging nodig.

Bron: Pelkmans-Tijs, W.F.M. (2014). *Handleiding mondverzorging voor bewoners van verpleeghuizen en verzorgingshuizen* (bewerkt).

Bijlage 4: Inventarisatie mondgezondheid en bepaling vereiste mondverzorging

Inventarisatie mondgezondheid en bepaling vereiste mondverzorging

Naam cliënt: Geboortedatum: Ingevuld door: Datum:

Uit te voeren door een geschoolde medewerker, binnen een week na opname/binnenkomst.

- *Kijk met een lampje in de mond.*
- *Om de mond te openen kun je lichte druk geven op de kin.*
- *Om het bijten op je vinger te voorkomen: haal met een vinger bij de mondhoek voorzichtig de wang opzij, kijk boven en onder. Gebruik eventueel een zacht bijtblok.*
- *Zet een kruisje achter het goede antwoord; kies voor gezond of afwijkend en omcirkel wat van toepassing is. Wanneer dit niet goed is te beoordelen omdat de cliënt niet goed meewerkt, informeer dan de mondhygiënist of tandarts.*
- *Breng bij afwijkingen altijd tandarts en arts zo spoedig mogelijk op de hoogte.*

Aandachtspunt	Gezond	Afwijkend
Slijmvliezen		
Lippen: bekijk en palpeer	Glad- roze- vochtig	Droog- gebarsten of gescheurde mondhoeken
Wanglijmvlies + speekselklieren: bekijk en palpeer	Roze en vochtig Speekselklier glad	Droog-wit of rood gevlekt – bloedt - speekselklier rood - droog
Gehemelte: bekijk met licht en spiegel en palpeer	Roze en vochtig	Droog – bleek - gevlekt rood of wit
Tong: met vochtig gaasje tong naar voren halen en kantelen	Roze en vochtig;	Beslag- zweertje - wit of rood gevlekt- verdikkingen
Mondbodem + speekselklier onder de tong	Roze en vochtig Speekselklier 2 uitgangen; roze en vochtig, lichte verdikking, bij aanraking komt er vocht uit.	Droog- rood - bloedend
Gebitsprothese en mondholte		
Conditie van de prothese	Gave elementen – compleet - schoon	Niet compleet – scherpe randen - niet schoon
Kaakwal/mondholte (onder het kunstgebit)	Roze - vochtig	Rood – droog - zweertjes - wortelresten
Eigen tanden en kiezen		
Conditie tanden en kiezen	Gave tanden en kiezen	Gaatjes – wortelresten - afgebroken tanden
Tandvlees	Roze en strak tandvlees	Rood - gezwollen tandvlees
Mondhygiëne	Schoon	Tandplaque – tandsteen – aanslag
Opmerkingen/aandachtspunten (implantaten, frames, wortelresten, etc.):		
Afspraak maken met (tandarts, mondhygiënist, specialist ouderengeneeskunde,...):		

Bron: Pelkmans-Tijs, W.F.M. (2014). *Handleiding mondverzorging voor bewoners van verpleeghuizen en verzorgingshuizen* (bewerkt).

Bijlage 5: Toelichting interventies

Interventies

De volgende strategieën kunnen de mondzorg minder bedreigend maken voor de cliënt. Uiteraard is het bij alle interventies van belang om te kijken naar het effect op de individuele cliënt.

- Benadering:
  - o Benader de cliënt op ooghoogte, binnen zijn gezichtsveld.
  - o Kijk vriendelijk.
  - o Gebruik bevestigende en eenvoudige conversatie (bijv. complimenteren met kleding).
  - o Houd lichaamscontact door bijv. zijn hand vast te houden, of elleboog, schouders, bovenrug aan te raken.
- Omgeving:
  - o Zo min mogelijk personen aanwezig.
  - o In herkenbare ruimte, zoals eigen badkamer of bij de wastafel.
  - o Voor de spiegel: geef mondverzorging terwijl je achter de cliënt staat, en deze in de spiegel kijkt.
- Respectvolle communicatie:
  - o Gebruik vriendelijke stap-voor-stap aanwijzingen.
  - o Gebaren en voordoen.
  - o Gebruik geen kindertaal!
- Stimuleer zelfzorg:
  - o Laat de cliënt zoveel mogelijk zelf doen.
  - o Gebruik voorwerpen uit de eigen omgeving, laat de cliënt zelf de tandenborstel vasthouden.
  - o Laat de cliënt deelstappen uitvoeren.
  - o Hand-over-hand: plaats je hand over die van de cliënt en voer de beweging samen uit, bijv. bij het uitdoen van de gebitsprothese.
- Afleiding:
  - o Leid de cliënt af door middel van bijv. zingen, praten, een knuffeldier. Let op: het verschilt per cliënt welke afleidingsstrategie goed werkt.
  - o Laat de cliënt een zelfde voorwerp vasthouden als de zorgverlener op dat moment gebruikt: bijvoorbeeld allebei een tandenborstel of beker.
  - o Wanneer de mondverzorging bij één zorgverlener niet lukt, kan een andere zorgverlener het (later) overnemen. Ondersteuning door de mantelzorger kan geruststellend werken.

Bron: Jablonski, R. e.a. (2011). No more fighting and biting during mouth care: Applying the theoretical constructs of threat perception to clinical Practice. *Res Theory Nurs Pract.* (bewerkt).

Bijlage 6: Volgorde tanden poetsen

Volgorde tanden poetsen

Poets *van het minst naar het meest gevoelige deel* van de mond: Eerst de buitenkant, dan pas de binnenkant, en van voor naar achteren. Haal tussendoor de tandenborstel zo min mogelijk uit de mond. Bij het poetsen dienen van alle tanden en kiezen de buitenkant, bovenkant (snijvlak) en binnenkant geпоetst te worden.

Observeer reacties van de cliënt. Door pijn in de mond kunnen bij ook andere delen van de mond gevoeliger zijn en kan het nodig zijn de volgorde aan te passen.

Houding:

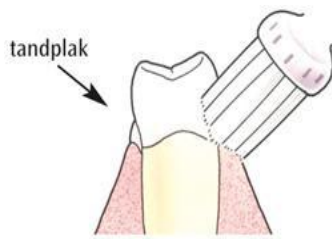
Zorg ervoor dat de hoofdhouding rechtop is, en niet naar achteren, in verband met de kans op verslikken. Ga op gelijke hoogte zitten of staan, om te voorkomen dat de cliënt bij het zoeken naar oogcontact het hoofd toch naar achteren brengt.

Volgorde:

1. Buitenkant van de bovenkaak: voortanden, kiezen links en rechts.
*Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.
Wanneer de cliënt de kaken op elkaar houdt kan zo toch de buitenkant van de tanden geпоetst worden.*
2. Buitenkant van de onderkaak: voortanden, kiezen links en rechts.
*Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.
Wanneer de cliënt de kaken op elkaar houdt kan zo toch de buitenkant van de tanden geпоetst worden.*
3. Binnenkant van de bovenkaak: voortanden, kiezen links en rechts.
Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.
4. Binnenkant van de onderkaak: voortanden, kiezen links en rechts.
Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.
5. Kauwvlakken kiezen boven, kauwvlakken kiezen onder.

Zie instructie poetsvolgorde met afbeeldingen hierna. Voor overige instructiekaarten mondverzorging, zie ook www.zorgvoorbeter.nl en www.ivorenkruis.nl.

Poetsvolgorde

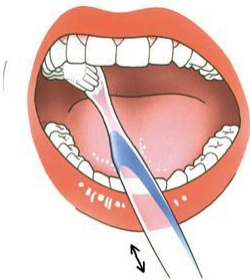
1. Zet de tandenborstel schuin op het tandvlees.

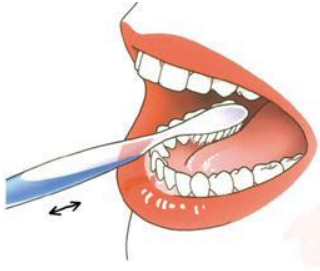
2. Buitenkant bovenkaak voortanden, kiezen links en rechts.
Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.
Wanneer de cliënt de kaken op elkaar houdt kan zo toch de buitenkant van de tanden geпоetst worden.

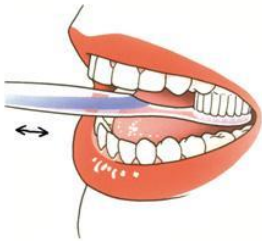
3. Buitenkant van de onderkaak: voortanden, kiezen links en rechts.
Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.
Wanneer de cliënt de kaken op elkaar houdt kan zo toch de buitenkant van de tanden geпоetst worden.

4. Binnenkant van de bovenkaak: voortanden, kiezen links en rechts.
Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.

5. Binnenkant van de onderkaak: voortanden, kiezen links en rechts.
Begin voor, ga dan naar achteren en weer terug. Eindig weer middenvoor.

6. Kauwvlakken kiezen boven, links en rechts.

7. Kauwvlakken kiezen onder, links en rechts. Denk ook aan de achterkant van de kiezen.

Bron afbeeldingen: Ivoren Kruis.